

I. Tipoloji Konusuna İki Temel Yaklaşım

- a) Dil evrensellerini açıklayabilmek için olabildiğince çok dilden veri toplamak gerekir.
- Bu görüşü savunanlar, daha çok somut bir biçimde ifade edilebilecek evrensellere odaklanır.
 - 30 dili içeren bir örnekleme dayanarak 45 ayrı varsayımsal evrensel öneren Joseph H. Greenberg bu yaklaşımın temel savunucusu ve tipoloji çalışmalarının en önemli öncü isimlerinden biridir.
- b) Dil evrensellerini açıklayabilmek için en iyi yol az sayıda dili detaylı bir biçimde çalışmaktır.
- Bu görüşü savunanlar, dil evrensellerini soyut yapılar biçiminde ifade etmeyi savunmakta ve
 - evrenseller için bir açıklama olarak ‘doğuştanlık’ (innateness) kavramını kullanmaktadır.
 - Bu görüş, üretici yaklaşımı öneren ve çağdaş dilbilimin kurucularından Chomsky’nin çalışma ve iddialarına dayanmaktadır.

II. Evrensel Türleri

❖ **Mutlak Evrenseller** (*absolute universals*)

Bütün diller için geçerli olan evrenseller.

Örneğin:

- Bütün dillerde ünlüler ve ünsüzler vardır.
- Bütün dillerde adillar vardır.
- Bütün diller ad ve eylemi birbirinden ayırır.
- Bütün dillerde soru tümcesi yapmak için belirli bir yol vardır.

❖ **Sezdirimsel Evrenseller** (*implicational universals*)

Belirli bir özelliğin eşlik ettiği bir özelliğe sahip olan diller için geçerli olan evrenseller.

- “eğer x ise, p” şeklinde ifade edilir.

Örneğin:

- Eğer bir dilde üçlü dilbilgisel sayı ulamı varsa, ikili dilbilgisel sayı ulamı da vardır.
- Eğer bir dilde birinci/ikinci kişi dönüşlü adılı varsa, üçüncü kişi dönüşlü adılı da vardır.
- Eğer bir dilde sözcüklerin normal dizilişinde eylem hem özneyi hem de nesneyi izliyorsa, böyle bir dil neredeyse her zaman Durum dizgesine sahiptir. (Greenberg, evrensel 41) (tek-yönlü evrensel)

Bu, ÖNE sıralamasına sahip olan dillerin hepsinde Durum dizgesi olduğu anlamına gelmez. Bu nedenle bir *tek-yönlü evrenseldir* (uni-directional universal).

❖ **Sezdirimsel-olmayan Evrenseller** (*non-implicational universals*)

Belirli bir özelliğin basitçe bir dilde olması ya da olmaması durumunu ifade eden evrenseller.

Örneğin:

- Tüm dillerde 'siyah' ve 'beyaz'ı ifade eden birimler vardır.
- Tüm dillerde ünlü ve ünsüzler vardır.
- Uyum (agreement) kimi dillerde varken (ör. Türkçe, İngilizce vb.) kimi dillerde yoktur (ör. Japonca).

❖ **Eğilimler** (*tendencies*) (*istatistiksel evrenseller*)

Bütün diller için geçerli olmayabilecek ama yine de şans eseri olamayacak kadar yaygın olan belirlemeler.

Örneğin:

- Dillerin büyük bir çoğunluğunda genizsil ünsüzler vardır. (sezdirimsel-olmayan eğilim)
- Pek çok dilde sıfatlar vardır. (sezdirimsel-olmayan eğilim)
- Diller evet/hayır sorusu yapmak için genellikle yükselen ezgiyi kullanır. (sezdirimsel-olmayan eğilim)
- Dillerin büyük çoğunluğunda özneler nesnelere önce gelir. (sezdirimsel-olmayan eğilim)
- ÖNE temel dizilişine sahip olan dillerin büyük çoğunluğunda *sondurumlar* (postposition) vardır.
 - Sezdirimsel eğilim: 'Eğer bir dilde ÖNE varsa, o zaman o dilde büyük olasılıkla sondurumlar da vardır'.
 - Ancak, bir ÖNE dili olmasına karşın Latince *öndurumlar* (preposition) vardır.
- ÖEN dizilişine sahip olan bir dilde ilgilendirme tümceleri genellikle niteledikleri addan sonra gelir ('The cat caught the mouse' > 'the cat that caught the mouse').
 - Ancak, örneğin, bir ÖEN dili olmasına karşın Çince ilgilendirme tümceleri niteledikleri adlardan önce gelir.)

❖ **Tözel ve Biçimsel Evrenseller** (*substantive/formal universals*)

Tözel evrenseller terimi, tüm dillerin içinden seçerek kullandıkları bir dizi değişmez ilkel (primitive) birime işaret eder.

Örneğin:

- ötümlülük, genizsillik gibi ayırıcı sesbilimsel özellikler,
- ad, eylem, sıfat gibi sözdizimsel ulamlar bunlardandır.

Biçimsel evrenseller terimi, bir dilbilgisinin kurallarının biçimiyle ilgilidir. Biçimsel evrenseller, örneğin, herhangi bir dilde tümcelerin kurulabilmesi için gereken kuralları belirler. Biçimsel evrenseller bir dildeki sesbilimsel, biçimbilimsel ya da sözdizimsel kuralların işlemlerini yöneten koşul veya ilkeler olarak da anlaşılabilir.

Örneğin:

- İngilizce gibi dillerde ne-öbeklerinin tümce başına taşınması, 'taşımaya' dönüşümü ile ilgili dilbilgisel bir kuraldır.

III. Evrensellerin Açıklanması

1. Ortak genetik köken açıklaması
2. Dışsal açıklamalar
 - a. *Doğuştanlık* (innateness): Dil kullanımına ilişkin yetimiz genetik yapımızın bir parçasıdır ve bu genetik yapı dillerin biçim ve yapısındaki pek çok ayrıntıyı da belirler.
Bu nedenle, örneğin, ünlüleri ünsüzlerden ayırmaya veya özneyi nesnenin önüne yerleştirmeye eğilimliyizdir.
Genetik olarak belirlenen pek çok yetenekte olduğu gibi, dil öğrenimi için bir kritik yaş vardır. Bu durum, bu varsayımı güçlü bir biçimde desteklemektedir.
 - b. *Dillerarası etkileşim* (language contact): Diller pek çok özelliği paylaşır çünkü sürekli bir etkileşim içindedirler. Bu, ender olarak görülen özelliklerin daha çok diğerleriyle daha az etkileşimi olan dillerde görülmesini açıklar. Ancak, diller arasında neden yalnızca bazı özelliklerin bu şekilde paylaşılıp yaygınlaştığı sorusuna yanıt veremez. Örneğin, dillerde neden genellikle öznelerin nesnelere önce geldiği bu yaklaşımla açıklanamaz.
 - c. *İşlevsel açıklama*: Belirli evrenseller dili daha işlevsel yapma amacına hizmet eder.
Ör.
 - Bütün dillerde hem ünlüler hem de ünsüzler vardır çünkü bunlardan yalnızca birinin olduğu bir dili sesletmek ve anlamak daha zor olurdu.
 - Özne > nesne sıralaması bizim düşünme biçimimizi yansıtır: tipik bir özne eylemi başlatan ‘edici’ rolündedir ve bu nedenle özne tümcede önce gelir.
 - Özne > nesne sıralaması konu ve odakların, yani eski ve yeni bilgilerin mantıksal sıralaması ile uyumludur (konular tümce başındadır çünkü tümce konusunu baştan bilmek tümcedeki bilgiyi anlamak açısından daha kolaydır).
 - Tamlayan durumundaki öğeleri ilgilileştirmek özneleri ilgilileştirmekten daha zordur: ‘The man whose son ran away’ – ‘The man who ran away’;).
 - d. *Kullanımsal açıklama*: Dilsel özelliklerin kullanım bağlamı açısından açıklanması. Örneğin, dillerde gösterimsel birimler (deictics) kullanım bağlamı aracılığıyla anlatımı kolaylaştırır. Örneğin, bütün dillerde konuşucu ve dinleyici için özel kişi adları vardır çünkü adları kullanmak özel adları kullanmaktan daha kolay ve işlevseldir.

IV. Üretici Dilbilgisinde İlkeler ve Değiştirgenler

Üretici dilbilgisinin (ÜD) temel iddialarından biri, bütün dillerin ortak bir dilbilgisine sahip olduğudur. Bu dilbilgisi *evrensel dilbilgisi* (universal grammar) olarak adlandırılır.

Bu iddia, tüm dillerin paylaştığı ortak dilsel malzeme ve dilbilgisel kuralların varlığını gerektirir. Ancak, dillerin çeşitliliği bu iddianın yanıtlanması gereken bir sorundur.

Örneğin,

- diller, tümcede eylem ve üyelerinin belirtisiz dizilişi açısından farklılıklar içerir;
- ne-sorularının yapılışında ne-öbeğini tümcenin başına taşıyan ve yerinde bırakan diller vardır (‘ne-taşıma dilleri’ ve ‘ne-yerinde diller’);
- özne (ve nesne) adları kimi dillerde düşürülebilirken, kimi dillerde sesletilmek zorundadır (‘adıl düşürme’);

- Durum dizgesi kimi dillerde zenginken kimi dillerde değildir;
- kimi dillerde uyum (agreemet) bulunurken, kimi dillerde bulunmaz.

ÜD, dillerin bu biçimdeki ortak ve farklı görünümünü açıklamak için *ilke* (principle) ve *değiştirgen* (parameter) kavramlarını kullanmaktadır. İlkeler tüm dillerde bulunan, değiştirgenler ise dilden dile farklılık gösteren dilbilgisel özellikleri açıklar. Örneğin, tüm dillerde ne-sorularının üretilişi aynı kurala dayanır ama diller ne-öbeklerinin yeri konusunda yüzeysel farklılıklar sergiler.

ÜD, dil ediniminde çocuğun edinmekte olduğu dile göre değiştirgenleri ayarladığını sayıltılar (parameter setting).

ÜD yaklaşımı, daha çok betimsel nitelikli tipolojik sorunlara kuramsal bir bakış açısı getirmesi açısından genel tipoloji çalışmalarından ayrılır.